

KİTAP İNCELEMESİ

Larbi SADIKI, *Arap Demokratikleşmesi: Demokrasi Olmadan Yapılan Seçimler* (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018)

Özge ÖZKOÇ

Dr. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara Üniversitesi

Bu kitap değerlendirmesine atıf için

Özkoç, Özge, Kitap Değerlendirmesi: “Larbi Sadiki, *Arap Demokratikleşmesi: Demokrasi Olmadan Yapılan Seçimler*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, Sayı 60, 2018, s. 153-157, DOI: [10.33458/uidergisi.525104](https://doi.org/10.33458/uidergisi.525104)

Erişim için: <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.525104>

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler
E-Posta: bilgi@uidergisi.com.tr

Bu makalenin tüm hakları *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği*'ne aittir. Önceden yazılı izin almadan hiçbir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik amaçlı alıntılar bu kuralın dışındadır. Yazıda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Arap Demokratikleşmesi: Demokrasi Olmadan Yapılan Seçimler

Larbi Sadiki

Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018, 334 sayfa.

Özge ÖZKOÇ

Dr. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Üniversitesi, E-posta: ozkoc@politics.ankara.edu.tr

Larbi Sadiki'nin 2009 yılında Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından *Rethinking Arab Democratization: Elections without Democracy* adıyla yayımlanan kitabı, 2018 yılında *Arap Demokratikleşmesi: Demokrasi Olmadan Yapılan Seçimler* başlığıyla Türkçeye çevrildi. Söz konusu kitap, 2010 yılının sonundan itibaren demokrasi ve toplumsal adalet taleplerini gündeme alarak Ortadoğu'nun büyük kısmında etkisini hissettiren kitlesel protestoların dönüştürdüğü ve dönüştürmeye devam ettiği Arap dünyasındaki demokratikleşme serüveninin tarihsel arka planına ilişkin son zamanlarda kaleme alınmış en önemli eserlerden biri olarak karşımızda durmaktadır.

Aslında, bu eser, Sadiki'nin daha önce Arap dünyasının demokratikleşme çabalarına ilişkin bazen tek bir Arap ülkesi üzerinden bazen de bölge ülkelerinin geneline ilişkin kaleme aldığı çalışmalarının¹ daha kapsamlı ve sistematik bir çatı altında yeniden sentezlenmesi olarak ortaya çıkmış görünmektedir. Yazar, daha önceki çalışmalarında kullandığı eleştirel teorik perspektifi bu kitapta da devam ettirmektedir. Eser, Arap dünyasındaki demokratikleşme süreçlerine ilişkin olarak gerek ana akım literatürün dışına çıkarak yeni teorik açılım(lar) getirmesi gerekse de bu teorik açılımı Arap ülkelerinin kendi hikâyeleriyle harmanlayabilmesi açısından dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra, bu çalışma Batılı literatürden farklı olarak, Arap dünyasının demokratikleşme sürecinin tarihini bölge ülkelerinin içerisinden yazmaya girişmesi açısından da literatürde kendisine önemli bir yer edinmiş görünmektedir.

Yazar, "Türkçe Baskıya Önsöz" bölümünde, Arap demokratikleşmesine odaklanan kitabın sadece bölgeye ilişkin bir anlatı kurgulamaktan ibaret olmadığını, demokrasiye giden başka yolları da tarihselleştirerek bağlama yerleştirmek amacı güttüğünü, bu anlamda da kitabın Türkiyeli araştırmacıların ilgisini çekebileceğini dile getirmektedir (s.23). Sadiki'nin "demokrasiye giden başka yollar" vurgusu sadece Türkiyeli okuyucuya verilmiş bir mesaj olmayıp, kaleme aldığı eserin

1 Sadiki'nin Zeynel Abidin Bin Ali döneminde Tunus'ta çok partili hayata geçiş çabaları üzerine ele aldığı şu çalışmalar dikkat çekicidir. Bkz. Larbi Sadiki, "Bin Ali's Tunisia: Democracy by Non-Democratic Means", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 29, No.1, 2002, s.57-78; "The Search for Citizenship in Bin Ali's Tunisia: Democracy versus Unity", *Political Studies*, Cilt 50, No.3, 2002, s.497-513. Ayrıca, yazarın Arap dünyasındaki demokratikleşme süreçlerini analiz ettiği şu eserleri de bu inceleme kapsamında ele alınan eserin çatısına, temel kavramlarına ve teorik çerçevesine zemin oluşturmuş görünmektedir. Larbi Sadiki, "Towards Arab Liberal Governance: From the Democracy of Bread to the Democracy of Vote", *Third World Quarterly*, Cilt 18, No.1, 1997, s.127-148; "Popular Uprisings and Arab Democratization", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 32, No.1, 2001, s.71-95.

çıkış noktasını da oluşturmaktadır. Nitekim, Sadiki'nin bu eseri, Arap Ortadoğu'suna ilişkin Avrupa-Amerika merkezli ana akım demokrasiye geçiş çalışmalarının eleştirel bir okumasını yapmak amacını taşımaktadır. Yazar, bölgeyi (demokrasiye geçiş deneyimi bağlamında) tarih-dışı, istisnai ve kültürel açıdan değişmez/sabit gibi indirgemeci kavramlarla ele alan Oryantalist damarı belirgin ana akım literatürün yukarıdan aşağıya kurgulanan tarihsel anlatısı yerine, aşağıdan yukarıya doğru ele alınan bir tarihsel anlatı ihtiyacından hareket etmektedir. Bu noktada da 1970'lerin ortasından itibaren ve 1980'ler boyunca Arap coğrafyasında patlak veren ve otoriter rejimlerin uygulamaya soktuğu neo-liberalizmin tahribatına karşı bir meydana okumaya denk düşen "ekmek isyanları"nın dönüştürücü etkisi merkeze alınmaktadır. Dolayısıyla, bu kitapta isyanlar ile ekmek ve oy hakkı talep eden yurttaşlar –tıpkı 2010 yılının sonunda ortaya çıkan Arap isyanlarında olduğu gibi- görünür ve eyleyen birer özne olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Sadiki kitabın üç önemli meseleyi yeni bir teorik yaklaşımla sonuca bağlamak derdinde olduğunu dile getirmektedir: Birincisi, protestoların ve ekmek isyanlarının dinamiğinin siyasal değişimin kaynakları olduğunu gösterebilmek; ikincisi, demokratik süreçler de dâhil olmak üzere değişimin devlet merkezli ve yukarıdan aşağıya çözümleme takıntısını aşabilmek; üçüncüsü ise, ekmek ayaklanmaları gibi bölgeye özgü yerel dinamikleri değerlendirerek, bu süreçlerin önünü açtığı güçleri ve söylemleri anlamaya çalışmaktır (s.21). Bu yönüyle eser, Ortadoğu coğrafyasının kimi zaman içinde kimi zaman çeperinde ama her daim yakınında olan Türkiyeli araştırmacılara ve okurlara alternatif okuma biçimleri sunabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Yazar, "Giriş" bölümünde, "Arap ülkeleri nasıl demokratikleşir?" sorusunun çalışmanın analitik yürüncesini belirlediğini vurgulamaktadır (s.29). Yazarın bu sorudan hareket etmesinin nedeni ise, 1970'lerin ortalarından beri kimi Arap ülkelerinde ortaya çıkan çok partili hayata geçiş sürecinde yapılan seçimlerin gerçekten bir demokratikleşme getirip getirmediğine ilişkin bir tartışma yürütmektir. Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelerin tasfiyesinin gündeme gelmesiyle, özellikle Maşrik ve Mağrip'te mevcut monarşilerin yıkılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan ülkeler tek partinin egemenliğinde, güçlü bir başkanlık sistemine dayalı otoriter rejimler inşa etmişlerdi. Bunun da en önemli örneklerin biri, hiç şüphesiz Cemal Abdül Nasır'ın Mısırı idi. Fakat 1970'lerle birlikte Mısır ve Nasırcı çizgide siyasal rejim inşa eden devletler *infitah* (açılma) politikası uygulayarak ekonomik liberalleşme süreci başlattılar. İşte, bu sürecin akabinde de mevcut otoriter devletlerde ekonomik liberalleşmenin siyasal bir liberalleşme tetikleyip tetiklemeyeceği sorusu gündeme geldi. İlk olarak 1977'de Mısır'da patlak veren ve 1980'ler boyunca birçok Arap ülkesinde etkisini hissettiren "ekmek isyanları" tam da neo-liberalleşmenin yarattığı yoksulluğa karşı verilen mücadeleydi. Ekmek isyanlarının ertesinde ise, Arap ülkelerinin çoğu siyasal hayattaki tek parti egemenliğini kırarak ve muhalefetin örgütlenmesine sınırlı bir şekilde izin verecek seçim yasalarının yürürlüğe konması için gerekli düzenlemeleri hayata geçirmeye giriştiler. İşte, Sadiki, bu süreçte ortaya çıkan ya da çıkmaya başlayan yeni sistemin Batılı anlamda bir demokrasiye geçiş olarak tanımlanamayacağını, otoriter rejimlerin mevcut hükümetleri iktidarda tutmaya elverişli bazı seçim prosedürlerini uygulamaktan ibaret olan "seçimcilik" ya da "seçim fetişizmi" gibi kavramlarla adlandırabileceğinin altını çizmektedir. Bu kavram(lar)dan hareketle, Sadiki, ilerleyen bölümlerde incelikle analiz edeceği Arap dünyasının demokratikleşme deneyimini kronolojik olarak 1975 ile 2008 yılları arası dönemle, mekânsal olarak da Moritanya'dan Arap Yarımadası'ndaki Bahreyn'e uzanan bir coğrafyayla sınırlandırmaktadır. Bu noktada, coğrafyanın genişliği dikkate alındığında yazarın, her bir ülke ve siyasal rejim üzerine ayrıntılı bir analiz yapmak yerine Arap ülkeleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları yakalamaya çalıştığının ve bu bağlamda da içeriden ve yerel bir anlatı takip etmeyi tercih ettiğinin altını çizmek gerekmektedir.

Sadiki, kitabın teorik arka planını oluşturacak literatür taramasına giriştiği “Arap Bağlamında Demokratikleşme” başlıklı birinci bölümde, öncelikle ana akım literatürün eleştirisine girişmekte, ardından Arap dünyasını analiz etmede elverişli olacağını düşündüğü perspektife odaklanmaktadır. 1990’larda Soğuk Savaş’ın bitmesinin ardından Samuel Huntington’un “üçüncü dalga” mefhumu çerçevesinde Üçüncü Dünya’nın demokratikleşmesine ilişkin çizdiği Batı merkezli yol haritasının yetersizliğini ortaya koyarak, Laurence Whitehide’in “demokratikleşmenin zamanla ve mekanla bağlantısının kurulması gerektiği”ne ilişkin vurgusundan hareket etmekte ve Arap dünyasındaki demokratikleşme serüveninin özgüllüğünü ön plana çıkacak bir yaklaşım geliştirmeye çalışmaktadır. Bu noktada, Sadiki, daha önce de değinildiği gibi, ana akım literatürün yukarıdan aşağıya ilerleyen tarihsel anlatısı yerine, yukarıdan aşağıya ile aşağıdan yukarıya yaklaşımlar arasında bağlantı kurarak bir sentez yaratmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, yazar, demokrasiye geçişte belirli aşamalar öne süren ve dolayısıyla demokratikleşme sürecini belirli bir tarihsel ilerlemecilik üzerinden ele alan ana akım eserlerden farklı olarak, yine Whitehide’dan yola çıkarak demokratikleşme sürecini –özellikle Arap dünyası bağlamında- açık uçlu bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bu açık uçluluk vurgusu elbette ki bir döngüsellik anlayışına da göndermede bulunmaktadır. Çünkü, Sadiki’ye göre, Arap demokratikleşmesi söz konusu olduğunda Batı merkezli ilerlemecilik anlayışının fazla doğrusal olduğu, bu anlamda da Arap dünyasının analizinde işlevsiz kaldığı aşıkardır. Batı merkezli literatür eleştirisinin yanı sıra, bu bölümde yazar, bölgenin kendi içinden çıkan çalışmaların da eleştirel bir gözle okunması gerektiğinin altını çizer. Özellikle Beyrut merkezli Arap Birliği Çalışmaları Merkezi tarafından üretilen eserleri inceleyen Sadiki, farklı yaklaşımlar geliştirilme çabasının var olduğunu ama Batı’dan alınan demokrasi ve demokratikleşme gibi kavramların sorgusuz sualsiz kabul edildiğini dile getirmektedir (s.86).

Yazar, “Arap Ülkelerinde Seçimciliğin Dayatılması, 1998-2008” başlıklı ikinci bölümde seçim faaliyetlerinin bir haritasını çıkarmaktadır. Körfez ülkelerindeki kimi monarşiler de dâhil olmak üzere 2000’lerle beraber parlamento seçimlerinin gerçekleştirilmesine rağmen, bölgede insan haklarına ve kuvvetler ayrılığına dayalı demokratikleşmenin ortaya çıkmadığını belirtmektedir (s.87-88). Aksine yazar, seçimlerin bölgenin büyük bir genelinde siyasi ve hatta ekonomik çürümüşlüğü maskeleyen konusundaki işlevselliğine dikkat çekmektedir. Yazarın yukarıdan aşağıya bir anlatıyı ve kurumsal reform pratiklerini odağına aldığı bu bölüm, belediye, parlamento ve başkanlık seçimlerine ilişkin istatistiki verilere dayanmakta, ama söz konusu seçim furyasına rağmen sürecin var olan otoriter yapıları nasıl yeniden ürettiğini ve demokrasiye geçişi destekleyecek niteliksel ölçütlerin eksikliğini analiz etmektedir.

Sadiki, “Demokrasi Olmadan Yapılan Seçimler: Yanlış Başlangıçlar, 1975-1997” başlıklı üçüncü bölümde, bir önceki bölümde ortaya koyduğu savının tarihsel arka planına dönmektedir. Bunu yaparken, yine iktidar ve devlet aygıtlarını merkeze alarak demokratikleşme deneyimlerini niteliksel ve niceliksel olarak değerlendirmektedir. Yazarın bu bölümdeki ana savı, seçimlerle beraber Arap Ortadoğu’sunun doğrusal bir çizgide giden ilerici bir demokratikleşme süreci deneyimlemediğidir. İbn Haldun’un saldırı (*karr*) ve geri çekilme/kaçma (*farr*) kavramlarına başvurarak, demokrasinin Arap liberalleşmesindeki ilerleyişinin, geri çekilişinin ya da reformun ve çöküşün düğüm noktalarını yakalamaya çalışmaktadır (s. 128). Dolayısıyla, yazar, söz konusu döneme ilişkin pozitivist tarih anlayışının doğrusallığına ve ilerlemeciliğine karşı, seçim fetişizmi kavramıyla tanımladığı Arap demokratikleşmesi hikâyesini döngüsellikle açıklamaya çalışmaktadır. Bu bölümde de, Mağrip’ten Arap Yarımadası’na kadar seçimlerin gerçekleştiği ülkelerdeki istatistiki verileri okuyucuya sunan yazar, seçimlerin sayısındaki etkileyciliğe rağmen, neden gerçekten bir demokratikleşmenin ortaya

çıkmadığını ele almaktadır. Seçimlerin hiçbir zaman iktidar aktarımıyla sonuçlanmadığını vurgulayan Sadiki, örgütlü siyasal muhalefetin sınırlandırılması, insan haklarına saygı konusundaki eksiklik, partiler arası adil bir rekabet ortamının yaratılmaması, iktidarın hesap verilebilirliğinin sağlanmaması gibi temel nedenlerle dönemin demokrasi retoriğinin pratikle uyuşmadığı sonucuna varmaktadır.

“Büyük Ortadoğu Projesi: ABD’nin Demokrasi Teşviki ‘Harita’sı?” başlıklı dördüncü bölüm, özellikle 2000’lerin başından itibaren ABD’nin bölge ülkeleri nezdinde teşvik ettiği demokratikleşmenin çelişkilerine odaklanmaktadır. Bunu yaparken, Arap Ortadoğu’sunda demokratik ilke ve kurumların işlerlik kazanması için ortaya atıldığı iddia edilen Büyük Ortadoğu Projesi’nin eleştirisine girişmektedir. Ayrıca, Sadiki, “sindirme” ve “işgal” kavramlarını kullanarak, ABD’nin Irak işgali ve Filistin topraklarındaki kolonizasyon deneyimi gibi iki gelişmeyi merkezine almaktadır.

Kitabın en özgün ve literatüre katkı açısından da en önemli kısımlarından biri olan “Aşağıdan Katalizörler: Demokrasiye Geçiş ve ‘Ekmek Ayaklanmaları’ başlıklı beşinci bölüm, Arap demokratikleşmesine ilişkin hikâyenin odağını aşağıdan gelen yurttaş taleplerinin tetikleyici gücüne kaydırarak, yeni bir değerlendirme yapma amacını taşımaktadır. Yazarın bu bölümde, 1970’lerden itibaren ortaya çıkan isyanları anlatısının merkezine aldığı görülmektedir. Bu noktada başvuru kavramlardan en önemlisi, “ekmek demokrasisi”dir. Yazarın Kahire Üniversitesi profesörü Ahmed Şelebi’ye referansla kullandığı bu kavram, asıl olarak Nasır’ın siyasetini tanımlamak için kullanılmaktadır. Fakat, Sadiki, söz konusu kavramı Nasır’ın çizgide siyaset takip eden Arap ülkelerine doğru genişleterek, kavrama daha genel bir anlam atfetmektedir. Sadiki, bu kavramı, post-kolonyal dönemde, eğitim, sağlık hizmetleri ve barınma gibi temel gereksinimlerin devlet tarafından sağlanmasına karşılık halkların siyasal açıdan yöneticiye itaat göstermelerine işaret eden üstü örtülü bir uzlaşya ve hatta bir toplum sözleşmesine gönderme yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla, Arap dünyasındaki otoriter rejimler ya da liderler sadece güce dayanarak değil ücretsiz eğitim, sağlık hizmetleri ve diğer temel gereksinimleri sağlayarak da halk nezdinde meşruiyet elde etmişlerdir. Fakat, buradaki kritik nokta, 1970’lerle beraber Arap ülkelerinde ortaya çıkan neo-liberal ekonomiye eklenme sürecinin bu uzlaşmanın dayandığı mütakabiliyet ilişkisine önemli bir darbe indirmiş olmasıdır. Nitekim, neo-liberalizme geçişle ve devletin halka sağladığı temel hizmet alanlarından peyderpey çekilmesiyle birlikte, daha iyi yaşam koşulları talep eden kitlelerin öncülük ettiği “ekmek isyanları” bölgede etkisini göstermiştir. Fas, Cezayir, Mısır, Tunus, Ürdün, Sudan, Lübnan, Suriye’de 1970’lerde ve 1980’lerde benzer isyanlar ortaya çıkmıştır. Sadiki, ekonomik taleplerle ortaya çıkan bu isyanları Arap otoriter rejimlerinin -göstermelik de olsa- siyasal liberalleşmeye yönelik adımlar atmasını tetikleyen önemli bir girdi olarak okumakta ve dolayısıyla yukarıda ele alınan diğer bölümlerden farklı olarak bizatihi Arap halklarını tarih sahnesindeki eyleyen özne biçiminde tanımlamış olmaktadır. Ki böylesi bir tanımlama, bölgeye ilişkin literatür söz konusu olduğunda sıklıkla başvuru analiz yöntemlerinden ve tarih anlatılarından biri değildir.

Sadiki, Arap dünyasında giderek yaygınlaşan internet ve bununla bağlantılı olarak sosyal medya kullanımının muhalefetin örgütlenmesi konusundaki işlevselliğini ele aldığı “Demokrasi Mücadelesinin Mevzileri Olarak Al Jazeera ve İnternet” başlıklı altıncı bölümde, 2010’da başlayan Arap isyanları sırasındaki potansiyel örgütlenme biçimlerine ilişkin de sağlam bir öngöründe bulunmuş olmaktadır. Dolayısıyla, kitabın 2009 yılında yayımlandığı göz önünde bulundurulduğunda, yazarın henüz isyan süreci başlamadan önce internetin yaygınlaşmasını demokrasi mücadelesinin önemli mevzilerinden biri olarak ele aldığı görülmektedir.

“Sonuçlar” başlıklı yedinci bölümde ise Sadiki, eser boyunca ortaya koyduğu argümanlarının altını çizerek, Arap demokratikleşmesi hikâyesinin döngüselliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, demokrasiye geçişin en önemli unsuru olarak görülen seçimlerin işlediği Arap dünyasındaki demokratikleşme sürecine seçim fetişizminin damgasını vurduğunu yeniden dile getiren Sadiki, yine de demokratikleşmeyi açık uçlu bir süreç olarak tanımladığı için bir karamsarlık havası da yaratmamaktadır. Dolayısıyla, Sadiki’ye göre, tarihsel olarak Arap demokratikleşme serüveninde eksiklikler ve yanlışlıklar tespit edilebilirse de bu durum geleceğe teşmil edilecek bir istisna hali olarak tanımlanamaz.

Sonuç olarak, Sadiki’nin eserinin hem Arap dünyasındaki demokratikleşme süreçlerine ilişkin ana akım literatürün zayıflıklarına işaret ederek farklı bir teorik yaklaşım geliştirmesi hem de bölgedeki siyasal liberalleşme deneyimlerinin bir haritasını çıkarabilmesi açısından oldukça değerli bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, Sadiki’nin aşağıdan yukarıya bir tarihsel anlatı kurgulayarak analizinin odağına yerleştirdiği “ekmek isyanları”nı gerçekleştiren kitlelerin 1970’ler ve 1980’lerdeki dönüştürücü etkisine ilişkin vurgusu toplumsal hareketlerin önemine işaret eden bir açılım da getirmektedir. Nitekim, 2010 yılının sonundan itibaren uluslararası ve bölgesel siyasetin kalbine oturan Arap ayaklanmalarını Sadiki’nin kurduğu tarihsel hat ve teorik perspektif üzerinden okumak, Arap halklarının geçmiş, bugün ve gelecekteki “özneliği”ni teslim edecek bir yaklaşımın kapısını aralamaktadır.